

CHAPTER

SMART SPECIALISATION AND CLUSTER POLICY – TOOLS FOR THE INTEGRATED RECOVERY AND DEVELOPMENT OF REGIONS

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-670-6-7>

Svitlana Breus

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at the Department of Management and Logistics
European University*

Yevhen Cherkasov

*Postgraduate Student
European University*

Summary

The chapter examines smart specialization and cluster policy as key instruments for integrated regional recovery and economic growth in Ukraine under post-war reconstruction conditions. The conceptual foundations of smart specialization are analyzed as an innovation-oriented approach based on strategic prioritization, entrepreneurial discovery, intersectoral cooperation, and inclusive governance. The European interpretation of smart specialization is compared with its Ukrainian understanding, revealing a tendency to reduce the concept to traditional sectoral policy rather than structural modernization. The institutional and regulatory framework of regional development in Ukraine is analyzed in the context of updated strategic documents and recovery plans. Particular attention is paid to the role of regional smart specialization strategies (S3) in strengthening competitiveness and integrating regions into global value chains.

Вступ

У 2023–2025 роках політика відновлення України у зв'язку з повномасштабною війною росії проти України розглядається у векторі розвитку, направлено на перехід від «відбудови об'єктів» до керованого управління на рівні регіонів з перспективою забезпечення регіонального розвитку на основі кластеризації як інструменту, що дозволяє здійснювати концентрацію ресурсів на обмеженій кількості економічних пріоритетів та організації кооперації стейкхолдерів – посередницьких організацій для швидкого запуску інвестицій й створення робочих місць. Формально це підкріплено урядовим порядком планів відновлення та розвитку, що вимагає враховувати «наявний потенціал» й «перспективну

спеціалізацію територій» і формувати переліки проєктів, а також систему індикаторів до 31.12.2027 (КМУ, постанова № 731, 2023) [1].

Застосування кластеризації у процесі відновлення економіки розглядається як один із ключових механізмів підвищення ефективності використання ресурсів та стимулювання інвестиційної активності. Кластерний підхід дозволяє здійснювати концентрацію фінансових, людських та інституційних ресурсів на обмеженій кількості економічних пріоритетів, що є особливо важливим в умовах обмеженості ресурсної бази та необхідності швидкого відновлення економічної активності. Крім того, формування кластерних структур сприяє розвитку кооперації між різними групами, зокрема підприємствами реального сектору, посередницькими компаніями, органами державної влади, інституціями розвитку та міжнародними партнерами. Саме така модель взаємодії дозволяє прискорити запуск інвестиційних проєктів, створення нових робочих місць та формування локальних ланцюгів доданої вартості.

Для України актуальність зазначеного обумовлюється одночасно масштабом потреб відновлення та необхідністю уникнути «відтворення довоєнних траєкторій»: за оцінкою від 2025 року загальна вартість відновлення та реконструкції оцінюється у сотні мільярдів доларів, а значна частина руйнувань зосереджена у прифронтових регіонах (World Bank et al., 2025) [2]. Водночас, оновлення рамки державної регіональної політики обумовлює формування механізмів забезпечення зростання економіки до внутрішнього потенціалу територій та регіональних смарт-спеціалізацій й ставить завдання щодо оновлення напрямів S3 й впровадження механізмів підтримки проєктів, визначених на засадах смарт-спеціалізації (КМУ, постанова № 940, 2024) [1].

Таким чином, у сучасних умовах післявоєнного відновлення України кластеризація економічної діяльності та розвиток регіональних екосистем підприємництва розглядаються як важливі інструменти забезпечення стійкого економічного розвитку. Їх застосування дозволяє поєднати завдання відновлення з довгостроковими цілями модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності та інтеграції у європейський економічний простір.

1. Концепція смарт-спеціалізації та кластерів як інструменту регіональної політики в Україні

У сучасних умовах трансформації економіки України та її інтеграції до європейського економічного простору особливого значення набуває впровадження інноваційних підходів до регіонального розвитку. Одним із таких підходів є концепція смарт-спеціалізації (Smart Specialisation, S3), що передбачає формування конкурентних переваг регіонів шляхом концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку.

В Україні впровадження цього підходу здійснюється у межах державної регіональної політики та узгоджується із стратегічними документами національного та регіонального рівнів.

Смарт-спеціалізація є ілюстрацією реалізації інтегрованого підходу до регіональної модернізації, в основі якого знаходиться стратегічний вибір пріоритетів, опірно на науковий базис та унікальні компетенції території. Не обмежуючись суто технологічним детермінізмом, у межах даної моделі формується єдиний фреймворк, де економічна динаміка нерозривно пов'язана з екологічною безпекою та соціальним добробутом. Такий підхід дозволяє забезпечити перехід до інклюзивної моделі розвитку у дусі стратегічних орієнтирів «Європа 2020», де головним бенефіціаром інновацій є суспільство.

Смарт-спеціалізація направлена не на консервацію наявної структури господарства, а на її структурне оновлення через модернізацію, диверсифікацію або формування нових видів діяльності, водночас вона не обмежує економічне різноманіття, а формує його на основі усвідомленої концентрації знань та ресурсів. Механізмом реалізації такого підходу є процес підприємницького відкриття, у межах якого регіональні учасники ідентифікують нові можливості економічного зростання на основі наукового, технологічного та інноваційного потенціалу.

Її теоретична основа ґрунтується на принципах: концентрації ресурсів на пріоритетах, що формують критичну масу розвитку; опорі на конкурентні переваги регіону; розвитку міжгалузевих взаємозв'язків та кластерній кооперації; спільному, інклюзивному управлінні із залученням усіх зацікавлених сторін [3]. Таким чином, вона є не лише інструментом економічної політики, а й концепцією розвитку, що поєднує інноваційність, конкурентоспроможність та соціальну відповідальність й це, у підсумку, формує підґрунтя для сталого та збалансованого регіонального розвитку з урахування ролі посередницьких організацій у цьому процесі.

До основних типів посередницьких організацій у системі S3, що є операторами інноваційної екосистеми регіону, відносяться:

- регіональні агенції розвитку;
- технологічні парки та наукові парки;
- кластерні організації;
- центри трансферу технологій;
- бізнес-інкубатори та акселератори;
- інноваційні хаби та цифрові інноваційні хаби (DIH);
- галузеві асоціації та платформи співпраці.

Концепція смарт-спеціалізації та кластерів як інструменту регіональної політики в Україні ґрунтується на сучасних підходах до стимулювання інноваційного розвитку територій, формування конкурентних переваг

регіонів та ефективного використання їхнього економічного, науково-технологічного та людського потенціалу. В умовах євроінтеграційних процесів та післявоєнного відновлення економіки України застосування цих інструментів набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє забезпечити структурну модернізацію регіональних економік та підвищити їхню інноваційну спроможність.

Концепція смарт-спеціалізації (Smart Specialisation, S3) сформувалася у Європейському Союзі як інноваційний підхід до регіонального розвитку, спрямований на концентрацію ресурсів у тих сферах діяльності, де регіон має найбільший потенціал для створення конкурентних переваг та інноваційного зростання. На відміну від традиційних підходів до економічної політики, що передбачають підтримку широкого спектра галузей, смарт-спеціалізація передбачає вибір обмеженої кількості стратегічних напрямів розвитку, які визначаються на основі науково обґрунтованого аналізу потенціалу регіону та процесу підприємницького відкриття.

В Україні смарт-спеціалізація поступово інтегрується у систему стратегічного планування регіонального розвитку. Зокрема, її принципи закріплені у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, а також у регіональних стратегіях розвитку областей, які передбачають визначення пріоритетних напрямів економічної спеціалізації територій.

Одним із ключових інструментів реалізації смарт-спеціалізації є кластерний підхід, який передбачає формування територіально сконцентрованих об'єднань підприємств, наукових установ, органів влади та інших учасників економічної діяльності, що співпрацюють у межах певної галузі або технологічного напрямку.

Концепція кластерів була розвинена у працях М. Портера, який визначив кластер як географічно концентровану групу взаємопов'язаних компаній, постачальників, наукових установ та інших організацій, що конкурують і водночас співпрацюють між собою.

Функціонування кластерів забезпечує:

- підвищення конкурентоспроможності підприємств;
- активізацію інноваційної діяльності;
- ефективний обмін знаннями та технологіями;
- формування спеціалізованих ланцюгів створення доданої вартості;
- зростання продуктивності та зайнятості.

Кластери також сприяють інтеграції регіональних економік у глобальні виробничі та інноваційні мережі, що є важливим чинником економічної модернізації.

Смарт-спеціалізація та кластерний підхід є взаємодоповнювальними інструментами регіональної політики.

Смарт-спеціалізація визначає стратегічні напрями розвитку регіону, тоді як кластери виступають організаційною формою реалізації цих пріоритетів. Іншими словами, кластерні структури забезпечують практичне впровадження інноваційних стратегій, формуючи середовище для співпраці між бізнесом, науковими установами та органами влади.

Таким чином, кластери є інституційним механізмом реалізації смарт-спеціалізації.

В Україні кластерний підхід поступово набуває поширення у різних секторах економіки, зокрема у сферах:

- інформаційних технологій;
- агропромислового комплексу;
- машинобудування;
- креативних індустрій;
- будівництва та інфраструктури.

У багатьох регіонах формуються регіональні інноваційні кластери, що об'єднують підприємства, університети, науково-дослідні установи та органи місцевого самоврядування.

Разом із тим розвиток кластерних структур в Україні стикається з низкою викликів, серед яких:

- недостатній рівень координації між учасниками інноваційної екосистеми;
- обмеженість фінансових ресурсів;
- недостатній розвиток інституційної інфраструктури підтримки інновацій;
- низький рівень інтеграції науки та бізнесу.

Подолання цих бар'єрів потребує посилення інституційної підтримки кластерних ініціатив, розвитку мережевої взаємодії між суб'єктами інноваційної діяльності та активнішого використання європейських програм підтримки регіонального розвитку.

У контексті післявоєнного відновлення економіки України поєднання підходів смарт-спеціалізації та кластеризації може стати ефективним інструментом структурної трансформації регіонів.

Використання цих підходів дозволить:

- забезпечити ефективне використання регіональних ресурсів;
- сформувати нові інноваційні галузі економіки;
- підвищити конкурентоспроможність українських регіонів;
- залучити міжнародні інвестиції та технології;
- інтегрувати регіональні економіки України у європейський інноваційний простір.

Концепція смарт-спеціалізації у поєднанні з кластерним підходом формує сучасну модель регіональної політики, спрямовану на стимулювання інноваційного розвитку, підвищення конкуренто-

спроможності територій та формування ефективних мережевих взаємодій між суб'єктами економічної діяльності. Для України реалізація цієї концепції має стратегічне значення у контексті європейської інтеграції та післявоєнної економічної трансформації.

В умовах поглиблення інтеграції України до європейського економічного та інноваційного простору актуалізується необхідність формування ефективної інституційної моделі реалізації смарт-спеціалізації (Smart Specialisation, S3) на регіональному рівні. Така модель має забезпечувати узгоджену взаємодію між органами влади, бізнесом, науковими установами та громадянським суспільством, спрямовану на формування конкурентних переваг регіонів і розвиток інноваційної економіки.

Основою побудови інституційної моделі смарт-спеціалізації є концепція інноваційних екосистем та підхід «четверної спіралі», теоретичні засади цього підходу були сформовані у працях Н. Etzkowitz та Д. Foray та активно використовуються у практиці регіональної політики European Commission.

Інституційна модель розвитку смарт-спеціалізації регіонів України передбачає формування багаторівневої системи управління, яка включає національний, регіональний та локальний рівні.

На національному рівні формується нормативно-правова та стратегічна основа реалізації смарт-спеціалізації. Основними функціями цього рівня є: формування державної регіональної політики; розроблення стратегічних документів розвитку; забезпечення фінансової підтримки інноваційних програм; координація інтеграції України до європейського інноваційного простору.

Ключову роль у цьому процесі відіграють центральні органи виконавчої влади, що забезпечують узгодження регіональних стратегій розвитку з національними пріоритетами економічної політики.

Регіональний рівень є основним середовищем реалізації смарт-спеціалізації. На цьому рівні здійснюється:

- аналіз економічного та інноваційного потенціалу регіону;
- визначення пріоритетних напрямів спеціалізації;
- координація взаємодії між стейкхолдерами;
- реалізація інноваційних проєктів.

Саме на цьому рівні відбувається процес підприємницького відкриття, який дозволяє визначити перспективні напрями інноваційного розвитку регіону.

На локальному рівні реалізуються конкретні інноваційні проєкти та ініціативи, спрямовані на розвиток визначених напрямів спеціалізації. До основних учасників цього рівня належать: підприємства та бізнес-

структури; заклади вищої освіти; науково-дослідні установи; стартап-екосистеми; громадські організації.

Взаємодія цих суб'єктів формує регіональні інноваційні екосистеми, які забезпечують створення нових технологій, продуктів та бізнес-моделей.

Запропонована інституційна модель смарт-спеціалізації включає кілька ключових функціональних елементів.

1. Аналітичний блок. Передбачає проведення комплексного аналізу економічної структури регіону, технологічних трендів, інноваційного потенціалу та конкурентних переваг території.

2. Стратегічний блок. Охоплює формування стратегій регіонального розвитку, визначення пріоритетних напрямів смарт-спеціалізації та планування інноваційних програм.

3. Інституційний блок. Забезпечує координацію діяльності між основними стейкхолдерами, включаючи органи влади, бізнес, наукові установи та громадські організації.

4. Інноваційно-проектний блок. Передбачає реалізацію інноваційних проєктів, розвиток кластерних ініціатив, створення технологічних парків, інкубаторів та центрів трансферу технологій.

5. Моніторинговий блок. Здійснює оцінювання ефективності реалізації стратегій смарт-спеціалізації та коригування політики регіонального розвитку.

Важливим елементом інституційної моделі є кластерні структури, які забезпечують кооперацію між підприємствами, науковими установами та органами влади. Кластери сприяють: поширенню інновацій; підвищенню продуктивності підприємств; формуванню спеціалізованих ланцюгів доданої вартості; розвитку високотехнологічних секторів економіки.

Подальший розвиток інституційної моделі смарт-спеціалізації в Україні пов'язаний із необхідністю:

- посилення інституційної спроможності регіональних органів влади;
- розвитку регіональних інноваційних екосистем;
- розширення кластерних ініціатив;
- активізації співпраці між університетами та бізнесом;
- інтеграції українських регіонів до європейських інноваційних мереж.

Важливу роль у цьому процесі відіграє залучення міжнародної технічної допомоги та участь у європейських програмах підтримки інновацій.

Формування інституційної моделі розвитку смарт-спеціалізації регіонів України є важливою передумовою модернізації системи регіонального управління та переходу до інноваційно орієнтованої економіки. Реалізація цього підходу сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів, ефективному використанню їхнього

економічного потенціалу та інтеграції України до європейського інноваційного простору.

2. Дослідження вітчизняного контексту ролі та значення смарт-спеціалізації

У сучасній європейській економічній політиці стратегія смарт-спеціалізації посідає центральне місце як інструмент структурної модернізації та переходу до економіки знань. Водночас в українському науковому й експертному дискурсі її економічна сутність часто інтерпретується спрощено – як механізм підтримки вже сформованих галузевих конкурентних переваг. Такий підхід фактично зводить смарт-спеціалізацію до традиційної галузевої політики, орієнтованої на підвищення ефективності існуючих виробництв без істотної трансформації технологічної структури економіки [4].

Європейська практика переконливо свідчить про наявність тісного зв'язку між інноваційною активністю університетів та створенням так званих «базових патентів» – винаходів, що мають високий рівень комерціалізації та формують нові технологічні напрями. Саме така модель участі ЗВО із залученням до завершальних стадій інноваційного циклу та ринкової комерціалізації знань відповідає логіці смарт-спеціалізації шумпетерівського типу.

В Україні ж спостерігається суттєве відставання як у кількісному, так і якісному форматі, зокрема у результаті низького рівня представленості університетів у міжнародних рейтингах інноваційності, що свідчить про достатньо низький рівень інтеграції у глобальні технологічні процеси.

Загалом справжній зміст смарт-спеціалізації в локальному масштабі має полягати у переході від інкрементальних інновацій до системних структурних змін, що забезпечують довгострокову конкурентоспроможність.

Роль посередницьких (інтермедіарних) організацій у процесі формування та реалізації смарт-спеціалізації регіонів (Smart Specialisation, S3) є надзвичайно важливою, оскільки вони забезпечують інституційне, інформаційне та комунікаційне середовище для ефективної взаємодії ключових стейкхолдерів інноваційного розвитку.

У контексті смарт-спеціалізації посередницькі організації є інституціями, що виконують функцію ланки зв'язку між різними суб'єктами регіональної інноваційної екосистеми: органами влади, бізнесом, науковими установами, закладами вищої освіти та громадянським суспільством.

Їхня діяльність відповідає принципам моделі «четверної спіралі», яка передбачає взаємодію на рівні державного сектору, бізнесу, науки та освіти й громадянського суспільства й посередницькі організації

допомагають координувати взаємодію на цих рівнях, наслідком чого є формування середовища для пошуку інноваційних ніш розвитку регіону.

Посередницькі організації виступають ключовими інституційними агентами смарт-спеціалізації, які забезпечують координацію, інформаційну підтримку, інноваційний трансфер та партнерську взаємодію між суб'єктами регіонального розвитку, що сприяє формуванню інноваційно орієнтованої та конкурентоспроможної економіки регіонів у межах виконання їх функцій у смарт-спеціалізації.

Враховуючи перелічені фактори, особливої уваги потребує розуміння економічної природи та функціональної ролі посередницьких організацій у сучасних ринкових системах. Посередницькі компанії виступають важливою інституційною ланкою між виробниками та кінцевими споживачами, забезпечуючи ефективний рух товарів, інформації та фінансових потоків у межах ринкової інфраструктури.

Їх діяльність сприяє оптимізації логістичних процесів, зниженню трансакційних витрат виробників, розширенню ринків збуту та підвищенню доступності продукції для кінцевих споживачів. Крім того, посередницькі структури виконують інформаційно-аналітичну функцію, забезпечуючи моніторинг ринкових тенденцій, формування зворотного зв'язку між учасниками ринку та адаптацію бізнес-моделей до змін кон'юнктури. У сучасних умовах це робить їх важливими елементами формування конкурентного середовища та стабільності економічних систем, особливо, в питанні розвитку регіонів.

Водночас управління розвитком посередницьких організацій потребує комплексного підходу, який враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори їх функціонування. Саме тому сучасні дослідження пропонують розглядати розвиток посередницьких компаній крізь призму поєднання класичних, інноваційних та інтеграційних управлінських підходів, які дозволяють забезпечити баланс між стабільністю функціонування, впровадженням нових технологій та розвитком партнерських зв'язків у межах ланцюгів створення вартості.

З огляду на це, посередницькі організації можуть розглядатися не лише як елементи торговельно-логістичної інфраструктури, але і як активні агенти структурних змін у регіональній економіці.

У межах реалізації стратегій смарт-спеціалізації вони здатні виступати каталізаторами інтеграції виробничих, наукових та інноваційних ресурсів, сприяючи формуванню нових економічних зв'язків і партнерських мереж.

Поєднання функцій координації, інформаційного забезпечення та інноваційного трансферу дозволяє таким організаціям забезпечувати ефективну взаємодію між суб'єктами регіональної інноваційної екосистеми, що, своєю чергою, створює передумови для формування

стійких кластерних структур і підвищення конкурентоспроможності регіонів у довгостроковій перспективі [6].

До основних функцій у смарт-спеціалізації відносяться:

1. Координаційна функція – однією з ключових ролей є координація процесу підприємницького відкриття. Посередницькі організації:

- організують діалог між зацікавленими сторонами;
- формують робочі групи та експертні платформи;
- забезпечують узгодження інтересів бізнесу, науки та влади.

Це дозволяє визначати перспективні напрями інноваційної спеціалізації регіону.

2. Інформаційно-аналітична функція. Посередницькі структури здійснюють:

- збір і аналіз даних щодо інноваційного потенціалу регіону;
- моніторинг технологічних трендів;
- оцінювання конкурентних переваг регіону.

На основі цього формуються аналітичні матеріали для розроблення стратегій смарт-спеціалізації.

3. Інноваційно-комунікаційна функція. Вони сприяють:

- трансферу технологій;
- поширенню знань;
- налагодженню партнерства між підприємствами та науковими установами.

Таким чином створюється інноваційна мережа регіону.

4. Інституційна підтримка інновацій. Посередницькі організації допомагають:

- розробляти інноваційні проєкти;
- залучати інвестиції;
- отримувати фінансування з національних та європейських програм.

Вони також сприяють комерціалізації результатів наукових досліджень.

5. Освітньо-консультаційна функція. Посередницькі інституції проводять:

- тренінги для підприємців;
- консультації щодо інноваційного розвитку;
- підтримку стартапів та кластерних ініціатив.

Це підвищує інноваційну спроможність регіональної економіки.

Вони відіграють визначальну роль у регіональному розвитку. Наявність ефективних інтермедіарних інституцій дозволяє:

- підвищити ефективність реалізації регіональних стратегій розвитку;
- прискорити інноваційну трансформацію економіки регіону;
- забезпечити інтеграцію регіонів у європейський інноваційний простір;
- підвищити інвестиційну привабливість територій.

Для України, розвиток таких інституцій є важливою передумовою успішної імплементації підходу смарт-спеціалізації у системі регіональної політики.

Концепція смарт-спеціалізації (Smart Specialisation, S3) стала одним із ключових інструментів регіональної інноваційної політики в Європейському Союзі. Вона була інтегрована у політику згуртованості ЄС у програмному періоді 2014–2020 років і зберігає стратегічне значення у новому циклі розвитку. Методологічні засади цього підходу були сформовані за участі експертів European Commission та дослідників інноваційної політики, зокрема Dominique Foray.

Для України впровадження смарт-спеціалізації є важливим етапом модернізації системи регіонального управління та адаптації до європейських стандартів стратегічного планування. Порівняння досвіду України та країн ЄС дозволяє визначити сильні сторони, проблеми та перспективи подальшого розвитку цього підходу.

У країнах Європейського Союзу впровадження смарт-спеціалізації базується на розвиненій системі інституційної підтримки інновацій. Важливу роль у цьому процесі відіграють регіональні уряди, інноваційні агентства, науково-дослідні центри, технологічні парки та кластерні організації. Координація стратегій S3 здійснюється на рівні Європейської комісії через спеціалізовані платформи, що забезпечують методологічну підтримку та обмін досвідом між регіонами.

В Україні формування інституційної бази смарт-спеціалізації відбувається поступово. Основні функції координації виконують органи регіональної влади та агенції регіонального розвитку. Водночас інституційна інфраструктура інноваційної підтримки ще перебуває на стадії становлення, що обмежує можливості ефективної реалізації регіональних інноваційних стратегій.

У країнах ЄС визначення пріоритетних напрямів смарт-спеціалізації здійснюється на основі глибокого аналізу інноваційного потенціалу регіонів, включаючи дослідження технологічних трендів, структури економіки, наукового потенціалу та конкурентних переваг. Важливим елементом є застосування механізму підприємницького відкриття (Entrepreneurial Discovery Process), що передбачає активну участь бізнесу у формуванні інноваційних стратегій.

В Україні процес визначення пріоритетів часто має більш адміністративний характер. Хоча у багатьох регіонах створюються робочі групи за участі представників бізнесу та науки, механізм підприємницького відкриття ще не повною мірою інтегрований у систему стратегічного планування.

У країнах ЄС смарт-спеціалізація реалізується у межах розвинених регіональних інноваційних екосистем, що включають університети,

дослідницькі центри, технологічні парки, стартап-інкубатори, кластери та інвестиційні фонди. Високий рівень взаємодії між цими елементами забезпечує швидко комерціалізацію інновацій та розвиток високотехнологічних секторів економіки.

В Україні інноваційна екосистема перебуває у процесі формування. Хоча у деяких регіонах створюються кластери та інноваційні хаби, рівень співпраці між наукою, бізнесом та органами влади залишається недостатнім.

Однією з ключових переваг країн ЄС є доступ до значних фінансових ресурсів, які спрямовуються на реалізацію стратегій смарт-спеціалізації. Зокрема, фінансування здійснюється через структурні фонди ЄС, програми підтримки досліджень та інновацій, а також регіональні інвестиційні програми.

В Україні фінансування інноваційної діяльності є значно обмеженим. Основні джерела ресурсів для реалізації стратегій смарт-спеціалізації включають державні програми регіонального розвитку, міжнародну технічну допомогу та окремі грантові програми.

Порівняння досвіду України та країн Європейського Союзу дозволяє визначити ключові напрями вдосконалення національної політики смарт-спеціалізації, як то:

- посилення інституційної спроможності регіональних органів управління;
- розвиток кластерних ініціатив та інноваційних екосистем;
- активізацію процесу підприємницького відкриття;
- розширення співпраці між університетами та бізнесом;
- залучення міжнародних фінансових ресурсів для підтримки інновацій.

З урахуванням цих напрямів Україна може поступово інтегруватися до європейського інноваційного простору та підвищити ефективність реалізації стратегій регіонального розвитку.

Загалом досвід країн ЄС свідчить про те, що смарт-спеціалізація є ефективним інструментом формування інноваційно орієнтованої регіональної економіки. Для України адаптація цього підходу відкриває можливості для модернізації регіональної політики, розвитку інноваційних екосистем та підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах європейської інтеграції.

3. Стратегічний досвід впровадження смарт-спеціалізації в Україні, проблеми та обмеження

У Стратегії регіонального розвитку України до 2027 року конкурентна економіка регіону розглядається як така, що формується через інструменти смарт-спеціалізації, інтегровані у національний економічний

простір та орієнтовані на включення до глобальних ланцюгів створення вартості.

З одного боку, гнучкість механізмів упровадження смарт-спеціалізації не встановлює жорстких обмежень для регіонів, зберігаючи простір для адаптації до локальних умов і потреб. З іншого боку, така модель передбачає необхідність оперативного розвитку нових компетентностей, накопичення знань і, передусім, формування сучасного стратегічного бачення територій, галузей та принципів їхнього сталого розвитку. Відсутність надмірної регламентації процедур створює передумови для виявлення тих суб'єктів, які вже здійснюють інноваційну та унікальну діяльність, проте обмежені у своєму розвитку певними структурними чи інституційними чинниками.

Смарт-спеціалізація економічної діяльності ґрунтується на системній ідентифікації та диверсифікації наявних активів – знань, досвіду, ресурсів, бізнес-моделей, організаційних механізмів та інноваційних практик – і передбачає формування функціональних територій на міжрегіональному й транснаціональному рівнях через міжфункціональну взаємодію та кооперацію.

Разом з тим у науковій та експертній спільноті зазначається, що в Україні до переліку перспективних видів економічної діяльності часто включають надто широкий спектр галузей.

Зокрема, у Запорізькій області на початковому етапі було окреслено 19 видів економічної діяльності як перспективні напрями розвитку. Проте поглиблений аналіз засвідчив, що лише 8 із них відповідають критеріям смарт-спеціалізації. У результаті до переліку пріоритетних фактично увійшли 5 напрямів, серед яких виробництво аерокосмічної техніки, машинобудування, виготовлення кабельної продукції та іншого високотехнологічного обладнання.

Імплементация принципів смарт-спеціалізації в Україні стала результатом поглиблення співпраці з Європейським Союзом та адаптації європейських підходів до регіонального розвитку. Основні положення цього підходу інтегровані у стратегічні документи державної політики, зокрема у Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки.

Відповідно до цієї стратегії, регіональні органи влади мають визначати пріоритетні напрями економічного розвитку на основі аналізу інноваційного потенціалу територій, залучаючи до цього процесу представників бізнесу, науки та громадянського суспільства. Таким чином формується механізм підприємницького відкриття, що є ключовим елементом смарт-спеціалізації.

Важливу роль у реалізації цього підходу відіграють такі інституції, формування цих інституційних механізмів сприяє розвитку регіональних

інноваційних екосистем, що є основою реалізації стратегій смарт-спеціалізації:

- регіональні державні адміністрації;
- агенції регіонального розвитку;
- заклади вищої освіти та наукові установи;
- бізнес-асоціації та галузеві кластери;
- органи місцевого самоврядування.

Відповідно практична реалізація концепції смарт-спеціалізації в Україні здійснюється переважно через оновлення регіональних стратегій розвитку, у яких визначаються пріоритетні напрями інноваційного зростання.

У більшості регіонів були сформовані робочі групи з розроблення смарт-спеціалізації, до складу яких увійшли представники органів влади, наукових установ, бізнесу та громадських організацій. На основі аналізу економічної структури регіонів та їхнього інноваційного потенціалу були визначені ключові напрями спеціалізації.

Серед найпоширеніших пріоритетів регіональної смарт-спеціалізації можна виділити:

- розвиток інформаційних технологій та цифрових інновацій;
- модернізацію агропромислового комплексу;
- розвиток машинобудування та інженерних технологій;
- біотехнології та фармацевтичну промисловість;
- енергоефективність та відновлювану енергетику;
- розвиток креативних індустрій.

У багатьох регіонах створюються інноваційні кластери, технологічні парки та центри трансферу технологій, які сприяють реалізації стратегічних пріоритетів смарт-спеціалізації.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення, процес впровадження смарт-спеціалізації в Україні супроводжується рядом проблем та обмежень, серед основних можна виділити такі:

1. Інституційні проблеми. Однією з ключових проблем є недостатній розвиток інституційної інфраструктури підтримки інновацій. У багатьох регіонах відсутні ефективні механізми координації між бізнесом, наукою та органами влади. Крім того, агенції регіонального розвитку часто мають обмежені фінансові та кадрові ресурси, що ускладнює реалізацію інноваційних стратегій.

2. Обмеженість фінансування. Реалізація стратегій смарт-спеціалізації потребує значних інвестицій у наукові дослідження, інновації та розвиток інфраструктури. Проте в Україні спостерігається низький рівень фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності, що стримує розвиток інноваційних екосистем.

3. Низький рівень інтеграції науки та бізнесу. Однією з системних проблем є недостатня взаємодія між науковими установами та підприємствами. Результати наукових досліджень часто не знаходять можливості практичного використання у виробництві, що знижує ефективність інноваційної діяльності.

4. Обмежена культура міжсекторальної співпраці. У багатьох регіонах ще не сформувалася культура партнерської взаємодії між різними стейкхолдерами, що є необхідною умовою для реалізації процесу підприємницького відкриття.

5. Вплив зовнішніх кризових чинників. Серйозним обмеженням для впровадження смарт-спеціалізації в Україні є негативний вплив макроекономічних та геополітичних факторів, зокрема наслідків повномасштабної війни, що призвела до:

- руйнування виробничої інфраструктури;
- переміщення підприємств;
- зниження інвестиційної активності;
- втрати частини людського капіталу.

Подальший розвиток смарт-спеціалізації в Україні пов'язаний із необхідністю удосконалення інституційного середовища та посилення взаємодії між суб'єктами регіонального розвитку, основними напрямками удосконалення доцільно вважати такі:

- розвиток регіональних інноваційних екосистем;
- підтримку кластерних ініціатив;
- посилення ролі університетів як центрів інновацій;
- залучення міжнародних інвестицій та програм підтримки;
- розвиток цифрових інноваційних хабів;
- інтеграцію українських регіонів у європейські інноваційні мережі.

Стратегічний досвід впровадження смарт-спеціалізації в Україні свідчить про поступове формування нової моделі регіонального розвитку, орієнтованої на інновації, партнерство та ефективне використання регіонального потенціалу.

Водночас подальший розвиток цього підходу потребує подолання інституційних, фінансових та організаційних бар'єрів, а також формування ефективних механізмів взаємодії між основними учасниками інноваційної екосистеми регіонів.

Важливим чинником успішної реалізації смарт-спеціалізації може стати активне використання можливостей програм Європейського Союзу, спрямованих на підтримку інноваційного розвитку регіонів.

Важливою передумовою реалізації підходу смарт-спеціалізації є наявність достатнього фінансового ресурсу, оскільки без належного ресурсного забезпечення формування функціональних територій є ускладненим або неможливим. Аналіз фінансово-економічних показників

галузей України свідчить про те, що не всі види економічної діяльності спроможні забезпечити належний рівень ліквідності та фінансової стійкості. Водночас такі сфери, як постачання електроенергії, водопостачання та управління відходами, залишаються збитковими [5].

Разом із тим, одним із суттєвих факторів, що стримує ефективний розвиток регіональних економік та реалізацію стратегій смарт-спеціалізації в Україні, є значний рівень тінізації економічної діяльності. Тіньовий сектор економіки знижує ефективність функціонування ринкових механізмів, обмежує можливості формування прозорого конкурентного середовища та ускладнює реалізацію інноваційної політики на регіональному рівні.

Високий рівень неформальної економічної діяльності призводить до втрати бюджетних ресурсів, що могли б бути спрямовані на розвиток інноваційної інфраструктури, підтримку наукових досліджень та стимулювання підприємницької активності. У результаті це негативно впливає на здатність регіонів формувати конкурентоспроможні інноваційні екосистеми та ефективно інтегруватися у глобальні ланцюги створення вартості.

Особливої актуальності ця проблема набуває у сфері діяльності посередницьких організацій. Наявність значного сегменту неформальної економіки у сфері операцій цих компаній призводить до викривлення ринкової конкуренції, зниження прозорості економічних відносин та формування нерівних умов ведення бізнесу. Це, своєю чергою, зменшує мотивацію підприємств до інноваційної діяльності та ускладнює формування стабільних кластерних структур, які є важливим елементом реалізації стратегій смарт-спеціалізації.

З огляду на це, одним із важливих напрямів підвищення ефективності регіональної економічної політики має стати формування дієвих механізмів детінізації економічної діяльності. Посилення прозорості економічних відносин, удосконалення інституційного середовища та стимулювання легалізації підприємницької діяльності можуть сприяти підвищенню ефективності функціонування посередницьких організацій, розширенню можливостей для інноваційного розвитку та формуванню більш стійких регіональних економічних систем.

У цьому контексті детінізація економіки може розглядатися не лише як фіскальний інструмент, але і як важливий чинник розвитку інноваційних екосистем, підвищення інвестиційної привабливості регіонів та успішної реалізації стратегій смарт-спеціалізації [7].

У процесі впровадження смарт-спеціалізації в Україні важливу роль можуть відігравати: агенції регіонального розвитку; заклади вищої освіти та наукові центри; галузеві кластери; регіональні інноваційні екосистеми.

Саме вони здатні забезпечити ефективну взаємодію між науковими дослідженнями, підприємництвом та державним управлінням, що є необхідною умовою формування конкурентоспроможних регіональних економік.

Висновки

Смарт-спеціалізація та кластерна політика в умовах повоєнного відновлення України виступають не лише інструментами регіональної економічної політики, а й важливими механізмами структурної модернізації та формування нової моделі економічного зростання. У сучасних умовах їх роль виходить за межі традиційного планування регіонального розвитку, оскільки вони спрямовані на формування конкурентних переваг територій, стимулювання інноваційної діяльності та інтеграцію регіональних економік у міжнародні економічні процеси. Такий підхід дозволяє забезпечити перехід від фрагментарних заходів підтримки окремих секторів економіки до формування комплексних регіональних екосистем розвитку, що поєднують інновації, підприємництво та інституційну взаємодію.

Ефективність зазначених інструментів значною мірою залежить від здатності регіонів здійснювати стратегічний вибір пріоритетів, концентрувати фінансові, інституційні та людські ресурси на обмеженій кількості напрямів із високим інноваційним потенціалом та забезпечувати міжгалузеву кооперацію між різними економічними суб'єктами. У цьому контексті важливою є здатність регіональних економічних систем формувати нові мережі співпраці між підприємствами, науковими установами, органами державної влади та інституціями розвитку. Усе це створює передумови для виникнення інноваційних кластерів і підвищення ефективності використання ресурсів. Саме поєднання кластерного підходу та принципів смарт-спеціалізації дозволяє забезпечити більш узгоджене використання інвестицій, сприяти технологічному оновленню економіки та підвищувати її стійкість до зовнішніх економічних шоків.

Разом з тим український досвід реалізації підходів смарт-спеціалізації свідчить про те, що формальне впровадження принципів S3 без глибокої інституційної трансформації та розвитку інноваційної екосистеми не забезпечує системних змін у структурі економіки. У багатьох випадках процес визначення пріоритетів розвитку регіонів обмежується декларативним рівнем стратегічних документів і не супроводжується створенням ефективних механізмів реалізації визначених напрямів. Це проявляється у недостатній координації між органами влади, обмеженій участі бізнесу та наукових установ у процесах стратегічного планування,

а також у відсутності достатніх фінансових інструментів підтримки інноваційних ініціатив.

У зв'язку з цим подальший розвиток смарт-спеціалізації в Україні потребує посилення ролі ключових елементів інноваційної інфраструктури та формування ефективних механізмів взаємодії між учасниками регіональних інноваційних систем. Зокрема, важливим напрямом є розширення ролі університетів і науково-дослідних установ у процесах комерціалізації знань, розвитку технологічного підприємництва та формування інноваційних стартапів. Паралельно з цим необхідним є створення доступних фінансових механізмів підтримки інноваційних проєктів, включаючи грантові програми, інструменти венчурного фінансування, регіональні фонди розвитку та механізми державно-приватного партнерства.

Не менш важливим елементом ефективної реалізації політики смарт-спеціалізації є удосконалення системи моніторингу та оцінки результатів реалізації регіональних стратегій розвитку. Формування чіткої системи індикаторів, регулярний аналіз результатів та коригування стратегічних пріоритетів дозволяють забезпечити більш гнучке управління процесами економічного розвитку та підвищити ефективність використання ресурсів. Водночас важливим залишається питання забезпечення чіткого стратегічного планування на регіональному рівні, що передбачає узгодження довгострокових цілей розвитку з національними пріоритетами економічної політики та міжнародними програмами підтримки відновлення України.

Таким чином, лише за умов поєднання стратегічної концентрації ресурсів, фінансової спроможності регіонів та ефективного багаторівневого управління смарт-спеціалізація може стати дієвим інструментом інтегрованого економічного відновлення. Її реалізація здатна сприяти підвищенню конкурентоспроможності регіональних економік, розвитку інноваційних кластерів та інтеграції українських регіонів у глобальні ланцюги створення доданої вартості, що є одним із ключових факторів довгострокової економічної стабільності та сталого розвитку країни.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Каб. Міністрів України від 13.08.2024 № 940. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-п#Text> (дата звернення: 02.03.2026).

2. World Bank Group. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released : press release. 25 Feb. 2025. URL: <https://www.worldbank.org/>.(дата звернення: 02.03.2026).

3. Bublyk M., Udovychenko T., Medvid R. Concept of smart specialization in the context of the development of Ukraine`s economy. *Economics ecology socium*. 2019. Vol. 3. No. 2. P. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.2-6> (дата звернення: 01.03.2026).

4. Бажал Ю. Українська інноваційна політика: проблема смартспеціалізації. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2021. Том 6. Випуск 1. 2021. Т. 6. DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.8-13>.

5. Kucheroва H., Khvostina I., Ocheretin D., Bil'ska O. Smart Specialization of Innovative Development of Functional Territories: Strategic Experience and Potential of Ukraine. *SHS Web of Conferences*. 2021. No. 100. P. 01024. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110001024> (дата звернення: 01.03.2026).

6. Черкасов Є. Теоретичні аспекти управління розвитком посередницьких компаній. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-143> (дата звернення: 06.03.2026).

7. Бреус С. В., Денисенко М. П., Черкасов Є. В. Інструментарій оцінювання ефективності функціонування посередницьких організацій з урахуванням перспективності детінізації їх діяльності. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 18. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18215092> (дата звернення: 06.03.2026).

References:

1. Pro vnesennia zmin do Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 13.08.2024 № 940 [On amendments to the State Strategy for Regional Development for 2021–2027: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 13.08.2024 No. 940]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2024-п#Text> (accessed 02.03.2026).

2. World Bank Group. (2025, February 25). Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment released (Press release). Available at: <https://www.worldbank.org> (accessed: 02.03.2026).

3. Bublyk, M., Udovychenko, T., & Medvid, R. (2019). Concept of smart specialization in the context of the development of Ukraine`s economy. *Economics, Ecology, Socium*, vol. 3 (2), pp. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2019.3.2-6> (accessed 01.03.2026).

4. Bahan Y. (2021). Ukrainska innovatsiina polityka: problema smartpetsializatsii [Ukrainian innovation policy: The problem of smart specialization]. *Naukovi Zapysky NaUKMA. Economic Sciences*, vol. 6 (1). DOI: <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2021.6.1.8-13>

5. Kucheroва H., Khvostina I., Ocheretin D., Bil'ska O. (2021). Smart specialization of innovative development of functional territories: Strategic experience and potential of Ukraine. *SHS Web of Conferences*, no. 100, 01024. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110001024> (accessed 01.03.2026).

6. Cherkasov Y. (2024). Teoretychni aspekty upravlinnia rozvytkom poserednytskykh kompanii [Theoretical aspects of development management of

intermediary companies]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-143> (accessed 06.03.2026).

7. Breus S., Denysenko M., Cherkasov Y. (2025). Instrumentarii otsiniuvannia efektyvnosti funktsionuvannia poserednytskykh orhanizatsii z urakhuvanniam perspektyvnosti detinizatsii yikh diialnosti [Tools for evaluating the effectiveness of intermediary organizations considering the prospects for de-shadowing their activities]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*, no. 18. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18215092> (accessed 06.03.2026).